

УДК 373.5.091.32:821.161.2

О. П. Бусько,

вчитель української мови та літератури Тернопільського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів – медичний ліцей № 15», учитель вищої категорії

Тема жіночої долі у творах Тараса Шевченка

На основі елементів компаративістики школярам запропоновано урок, на якому вони можуть більше довідатися про поему Т. Шевченка «Катерина» та його однойменний твір живопису. При цьому використано цікаві дані з історії.

Ключові слова: література, живопис, звичаї, народні традиції, пісні.

Бусько А. П. Тема женской судьбы в произведениях Тараса Шевченко.

На основе элементов компаративистики школьникам предложен урок, на котором они могут больше узнать о поэме Т. Шевченко «Катерина» и его одноименное произведение живописи. При этом использованы интересные сведения из истории.

Ключевые слова: литература, живопись, обычаи, народные традиции, песни.

Busko O. P. Woman's Fate in Taras Shevchenko's Works.

On the basis of comparativeness, a lesson is offered to school students at which they can learn more about T. Shevchenko's poem „Kateryna” and his work of painting of the same name. At the same time some interesting facts from history are used.

Key words: literature, painting, customs, national traditions, songs.

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі чужі люде...

...І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.

Т. Шевченко

верше», аудіозапис української народної пісні «Ой у полі вітер віє», слайд-шоу про звичаї народів світу).

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу (урок компаративного літературно-мистецтвознавчого дослідження).

Перебіг уроку

Забезпечення емоційної готовності до уроку.

Для емоційного налаштування на тему уроку учні переглядають відеокліп на українську народну пісню «Ой чий то кінь стоїть».

Асоціювання. Прочитайте епіграф до уроку. Спробуйте змалювати картинку, що виникла у вашій уяві після прослуховування народної пісні та прочитання епіграфа (*кохання, молодість, життя, пересторога, материнство, дитя* тощо). Спробуйте виділити ключове слово з цього ряду, що відповідало б темі нашого уроку (*материнство*).

«Грунування». Укладіть інформаційне груно:

Вступне слово вчителя: На сьогоднішньому уроці ми обговорюватимемо тему жіночої долі у творах Тараса Шевченка. І почнемо наше дослідження з поеми «Катерина», яку поет написав у 1838 році (можливо, децю раніше).

Сприймання й осмислення нового матеріалу
Що є темою поеми «Катерина»? (*Доля покритки, змарноване життя, нерозділене кохання, народні звичаї та традиції, доля байстрюка*).

Для того, щоб краще зрозуміти твір, трохи історії. В усіх країнах світу ще з прадавніх часів вважалося, що людина, створена на подобу Бога, складається з плоті й крові, тобто тілесного (земного), і духовного (небесного). Людина повинна дбати не лише про чистоту тіла, а й про чистоту душі. Особливим змістом були наповнені стосунки між чоловіком і жінкою. Вважалося, що тілом і душею вони можуть відкритися один одному лише в інтимі, чистоту якого гарантував шлюб.

Особливо строгими були звичаї та традиції, які стосувалися дівочої порядності. В усіх народів світу дівоча честь, цнота були найбільшим багатством кожної молодої дівчини і навіть вважались важливішими за вроду.

Робота в групах. Учніські повідомлення (група пошуковців-істориків):

– Закони шариату в ісламських країнах (розповідь супроводжує слайд-шоу).

– Країни Азії, зокрема Монголія (розповідь, уривок з фільму «Чингісхан», – момент вибору нареченої дев'ятилітнім Чингісханом).

– Індія: кастова система суспільства; розповідь про звичай розписування рук хною.

Бесіда:

– Чи існували подібні правила – неписані закони – в Україні?

– Що є найкращим доказом існування цих законів у давні часи? (*Велика кількість народних пісень: з-поміж 700 тисяч більша частина – про кохання, а серед них переважають пісні-перестороги*).

Звучить українська народна пісня «Ой у полі вітер віє» (під час прослуховування вчитель акцентує увагу учнів на окремих словах, виразах):

Ой у полі вітер віє,
А жито половіє.
А козак дівчину та вірненько любить,
А зайнять не посміє.
Тим він єї не займає,
А що сватати має.
Ой тим же і дівчина та й не горнеться,
А що слави боїться.

А чи зверталися до теми кохання, дівочої цноти сучасні поети? (*Учень читає напам'ять вірш В. Симоненка «Я і в думці обняти тебе не посмію» – 1960 р.*)

Я і в думці обняти тебе не посмію,
А не те, щоб рукою торкнутися смів.
Я люблю тебе просто — отак, без надії,
Без тужливих зіхань і без клятвенних слів.
Навіть в снах я боюсь доторкнутись до тебе,
Захмелить, одурити від твого тепла.
Я кохаю тебе. Мені більше не треба,
Адже й так ти мені стільки щастя дала.

Предметом дівочої краси, гордості й порядності в Україні, як і в багатьох країнах світу, завжди була коса, довге волосся, завітчане цвітом і замаєне стрічками.

Робота у групах. Учніські повідомлення (група пошуковців-етнографів):

– Розповідь про звичай розчісування волосся шестирічним дівчаткам, що до сьогодні зберігся на Гуцульщині.

– Розповідь про віночок-оберіг:

1. Кількість стрічок – багатство.

2. Символіка кольору стрічок:

– червоні носила дівчина, що зустрічалася з хлопцем (вчитель акцентує увагу на цьому моменті);

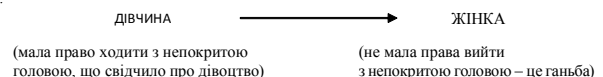
– зелені – дівчина-підліток, що ще не мала хлопця;

– блакитні – лише сироти;

– білі – маленькі дівчатка.

Українці вірили, що стрічки нібито бережуть від «лихого ока», тому їхня довжина мала бути довшою за волосся.

Учніські повідомлення (група пошуковців-фольклористів): розповідь про весільний обряд покривання хусткою нареченої свекрухою.

Учитель: Що ж було, коли молода дівчина порушувала звичаї і втрачала цноту або вагітніла, не вийшовши заміж? Що чекало на неї?

Звучить лемківська народна пісня «Верше, мій верше» у виконанні Ілларії.

Учениця читає напам'ять вірш «Доля» Оксани Радушинської:

А доля легкою буває?
Напевно, ні. У всіх свій хрест:
Хтось проклинає, хтось прощає,
Комусь за щастям йти сто верст...
Хотілось жайвором співати?
Любистком мріялось цвісти? –
Та долі, кажуть, краще знати,
Від неї, кажуть, не втекти.
Й дороги різні нас стрічають:
То – в очі пил, то – бруд з-під ніг.
І проклинають, і прощають,
І замітає кроки сніг.
А долей легких не буває,
Усі тягар якийсь несуть.
Цвіт то всиха, то розквітає,
А люди йдуть...
А долі йдуть...

Отож така дівчина, осоромивши дівочтво, мусила пройти обряд переходу від дівчини до жінки, однак він був примусовим і вважався ганьбою (у деяких регіонах України цей обряд був жорстоким: дівчині обрізали волосся, вимашували голову смолою і голою гнали з села).

Опрацювання поеми «Катерина». Характеристика образу Катерини

Катерина згрішила. Чому вона це зробила? Може, легковажна, гуляща? Може, батько-мати не вчили звичаю? Знайдіть у тексті рядки, які допоможуть нам відповісти на ці питання. (*Учні зачитують рядки з поеми*).

Отже: Катруся згрішила, бо кохала.

Звучить українська народна пісня «Цвіте терен» у виконанні Ілларії.

Бесіда за прочитаним

– Чи сприймає Катерина те, що сталося, як ганьбу? Чому?

– Як реагують батьки? Чому?

– Як ви думаєте, чому Тарас Шевченко підкреслює, що Катерина – єдина дитина у сім'ї?

Робота з текстом поеми. Складання плану твору (добір афоризмів до пунктів плану – додаток).

План

1. Вступ. «Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями».
2. Катерина покохала москаля. Вагітність.
3. Село «гудить».
4. Розмова з батьками. Вигнання. Народження сина Івана. Смерть батьків.
5. Дорога в Московщину. Жебракування. Сором і приниження.
6. Зустріч з москалем.
7. Самогубство Катерини.
8. Малий Івась-байстриук – поводитир сліпого кобзаря.

Робота над картиною Тараса Шевченка «Катерина».

Уважно розгляньте репродукцію картини. Що на ній зображено? (Відповіді учнів).

Картину «Катерина» Тарас Шевченко намалював у 1842 році. На ній зображено побутову сцену з життя українського села І половини XIX століття. (Час дії можемо уточнити за одягом москаля. На ньому офіцерський мундир царської армії: уже не такий оздоблений, як у війну з Наполеоном, але ще не спрощений так, як за часів Кримської війни. Отже, дія відбувається десь у 20–30-х роках XIX століття, але не пізніше 1842 року).

У центрі картини – Катерина. Звідки і куди вона йде? Куди рухається москаль? (І москаль, і Катерина рухаються з однієї точки в різні сторони).

– Де відбувається дія? (За селом, оскільки курені в селі не ставлять). Коли відбувається дія? (У будень, бо селянин праворуч від Катерини в робочому одязі – тесав ложку).

– Отож дія відбувається в будень, а Катруся в святковому вбранні. Чому?

– Звернувши увагу на одяг, що ви можете сказати про її соціальний стан? (Одяг бідний, старенький; немає прикрас, немає красивого дорогого віночка, лише одна-єдина стрічечка. Отже, Катерина – кріпачка).

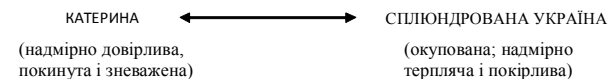
– Що, на вашу думку, щойно відбулося між москалем і Катериною? (Мабуть, прощання. Без теплих слів і обіцянок, навіть без сліз – усе вже виплакане).

– Зверніть увагу на її обличчя: Катерина – не красуня. Все її багатство було – честь! І та принесена в жертву москалеві.

– Що ще зображено на картині? (Верстовий стовп. За наказом Катерини II було перемеріано усі землі України і встановлено такі стовпи. Отже, це символ покріпачення України. До речі, саме за правління цариці Катерини II у багатьох селах стояли гарнізони солдат-москалів. Степові могили-кургани – свідки минулої слави).

– Хто ще, крім москаля і Катерини, зображений на картині? (Молодий селянин, що сів перепочити в обідню пору). На кого осудливо дивиться селянин? (На Катерину). Чому не на москаля, а на Катерину? (Міркування учнів).

Отже, Катерина – центральний образ картини, інші об'єкти – це символи тяжкого поневолення, закріпачення України, колись вільної і сильної держави. Тож можемо провести аналогію.

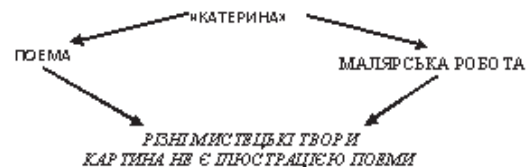

Цим, власне, закінчується тематична схожість поеми і картини.

– На полотні, крім солдата-москаля, все залито сонцем: Катерина, селянин, могили-кургани в степу, вітряк, курінь. Чому? (Тарас Шевченко таким чином виділив усе своє, українське).

– Обличчя Катерини і селянина затінені: у покритки напівзатінене, у кріпака – повністю. Чому? (Так митець показує не індивіда, а тип – таких мільйони).

– Звернімо особливу увагу на постать селянина. Навіть перепочиваючи, він витесував ложку. Селянин сидить у позі січовика-воїна і з докором дивиться услід Катерині. Він ніби байдужий до всього, що бачить. Однак чи дійсно це так? Що, на вашу думку, вказує на те, що йому колись увірветься терпець і він вигукне: «Не вічно катам панувати!»? (Покинута без діла сокира. Адже вила і сокира – перша зброя селянина, за яку він хапався, коли піднімався на повстання за соціальне і національне визволення. Пригадаймо відомі нам селянські повстання).

Однак ці художні твори генетично пов'язані. І в поемі, і на полотні Шевченко зачепив не лише соціально-побутовий аспект, але й національний.

Літературознавчий аналіз

Отже, в обох творах – літературному і малярському – виразно помітні два смислові пласти: явний і прихований. Те, що поет не зміг відкрито сказати в поемі, зображено в образах-символах на полотні.

У літературному творі Тарас Шевченко теж подає нам прихований смисловий пласт: він не лежить на поверхні, його потрібно «видобувати» з теми та ідеї. Простіше кажучи, поет вдається до прийому іносказання, завуальовування.

Пригадайте, будь ласка, як називається жанр літератури, що має алегоричну форму і повчальний

характер. (Притча – літературний твір повчального характеру, що має переважно алегоричну форму).

Підсумок-висновок

Отже, «Катерина» – поема-притча, поема-повчання, поема-пересторога.

Метод «Мікрофон». Продовжте речення:

Сьогодні на уроці я зрозумів (зрозуміла) ...

Удома я розповім про ...

Поема «Катерина» змусила мене замислитись над...

Тарас Шевченко для мене ...

Заклучне слово вчителя

«Народ есть тая родимая скала, на око холодна і пасивна. Але во внутрі її дримають іскри великого огню. Треба доброї сталі і совісної праці, щоби з того каменю викресати іскру», – писав Іван Франко. Ці слова ніби перегукуються з Шевченковими: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте. І вражою злою кров'ю волю окропіте» («Заповіт») або «...щоб збудить хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить; та добре вигострить сокиру – Та й заходиться вже будить» («Я не нездужаю, нівроку»).

Тарас Шевченко – батько української нації, той, хто геніальним «Кобзарем» усім поколінням українців вказав шлях до соціального і національного визволення. Нам залишилося лише правильно прочитати і розшифрувати його твори-притчі, і тоді «...на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі».

Учениця читає напам'ять вірш Леоніда Кисельова «Доки буде жити Україна»:

Доки буде жити Україна
В теплім хлібі, в барвних снах дітей, –
Йтиме білим полем Катерина
З немовлям, притнутим до грудей.
Освятивши невимовним болем
Все прийдешнє, кожну нашу мить,
Йде вона і, мов велике коло,
Біле небо навздогін летить.
Про дівочу цноту, про калину
Не співай, поете, не квили,
Бо іде сьогодні Катерина
Тим шляхом, що наші кривні йшли.
Вилами розхитували трони,
Руйнували все старе дотла,
Тільки би Шевченкова мадонна
В сніжне небуття не полягла!
Тільки би вона донесла сина
До свого народу, до людей.
Біле поле. Біла Катерина
З немовлям, притнутим до грудей.

Домашнє завдання

Обов'язкове: прочитати поему «Наймичка» Т. Шевченка. Усно порівняти сюжети двох поем («Катерина» і «Наймичка»).

За бажанням: скласти невеликий твір-роздум «Актуальність поеми „Катерина“ сьогодні» («Що я хотів би сказати Катерині»).

Додаток

Любїть сусїдїв – джерело знань.

Олександр Перлюк

Пїзнаєш історїю – пїзнаєш сучасних своїх ворогїв.

Межа мїж своїм і чужим – життєдайна.

Тїльки невдахи шукають еталон за межами власних кордонїв.

Роман Коваль

Досвїд – ім'я, яке людина дає своїм помилкам.

Олександр Сухомлин

Найдовше заживають рани від поцїлункїв.

Якби не паршива вівця, про що б тоді в отарї мекали?

Юрїй Мелїхов

Краще вчасно братися за розум, нїж хапатися потїм за голову.

Як важко насититися щастям і як легко – горем.

Леонїд Сухоруков

Ковтай свої сльози – вони прочищають мозок.

Рани душі заживають повільно.

Рай, з якого немає виходу, стає пеклом.

Володимир Черняк

Здушили сльози – не виходь на люди. Болить душа – не виявляй на вид.

Самотнїм добре – жодної розлуки.

Лїна Костенко

Ворог може навчити краще, нїж друг.

Від нещасливого кохання є багато лїків, та вилїковує тїльки щасливе кохання.

Володимир Канївець

Якщо люди говорять погане про твоїх дїтей – вони говорять погане про тебе.

Любов – це насамперед вїдповїдальнїсть, а потїм уже насолода, радїсть.

Василь Сухомлинський

Поменше ганьте ноги, як голова збивається з дороги.

Микола Полотай

Грїх перед Богом – чим його замолити? Сором перед людьми – чим його змити?

Село знає одну славу – честь.

Життя – що стерняста нива: не пройдеши, ноги не вколовши.

Своєї долї не вгадаєш.

Панас Мирний

Вівця, що не слухає пастиря, – вовку користь.

св. Данило (Туптало)

Коли білу свою честь ти встиг почорнити,

Забагато треба вод – її вїдбїлити.

Іван Максимович

Лїтература

1. Іванишин В. Непрочитаний Шевченко / В. Іванишин. – Дрогобич : ВФ „Вїдродження”, 2001.
2. Іванишин В. Нація. Державнїсть. Націоналїзм / В. Іванишин. – Дрогобич : ВФ „Вїдродження”, 1992. – 178 с.
3. Шевченко Т. Кобзар : поезїя; з іл. С. Караффи-Корбут / Т. Шевченко. – Львів : Каменяр, 2011. – 871 с.
4. Шевченко Т. Г. Повне зїбр. тв. : у 12 т. – Т. 1 / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2001.